

Η διαμάχη για την «ατομική βόμβα» της Βόρειας Κορέας και το καθεστώς της μη διάδοσης των ατομικών όπλων

Δημήτρης Τσακίρης*

Περίληψη

Το πρόβλημα του περιορισμού των πυρηνικών όπλων καθίσταται ολοένα και πιο δυσεπίλυτο. Στο άρθρο αυτό επιχειρείται η παρουσίαση και ανάλυση του «κορεατικού προβλήματος» της στάσης της Βορείου Κορέας στη Συνθήκη μη Διάδοσης των Πυρηνικών Όπλων. Κατά τον συγγραφέα η διάδοση των Πυρηνικών Όπλων δεν μπορεί να εγγυηθεί τη μη εξάπλωση, ενώ κατά το συγγραφέα ο καλύτερος τρόπος μιας πολιτικής μη διάδοσης παραμένει ο γενικός αφοπλισμός.

1. Εισαγωγή

Οι σχέσεις της Βόρειας Κορέας απέναντι στη Συνθήκη μη Διάδοσης των Πυρηνικών Όπλων (Non-Proliferation-Treaty), που στη συνέχεια θα ονομάζεται ΣΜΔΠΟ, ήταν πάντα προβληματικές. Με την είσοδό της στη συνθήκη μη ΔΠΟ το Δεκέμβριο του 1985 η Βόρεια Κορέα όφειλε –σύμφωνα με το κείμενο της συμφωνίας– μέχρι το 1987 να είχε υπογράψει με τη Διεθνή Οργάνωση Ατομικής Ενέργειας (ΔΟΑΕ)¹, που εδρεύει στη Βιέννη, συμφωνία ελέγχου των πυρηνικών της εγκαταστάσεων. Κάτι τέτοιο όμως δε συ-

* Διδάσκων στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης του Ελεύθερου Πανεπιστημίου του Βερολίνου.

νέβη. Απεναντίας, μέχρι τον Αύγουστο του 1994 η Βόρεια Κορέα αρνιόταν πεισματικά να επιτρέψει στην ΔΟΑΕ τον έλεγχο των αντιδραστήρων της. Η συγκατάθεση της βορειοκορεατικής ηγεσίας εξαρτιόταν από την απόσυρση των αμερικανικών πυρηνικών κεφαλών από τη Νότια Κορέα, την απαγόρευση προσάραξης σε κορεατικά λιμάνια των εξοπλισμένων με πυρηνικά όπλα αμερικανικών πολεμικών πλοίων και την κατάργηση των αμερικανοκορεατικών ασκήσεων «Team-Spirit».

1. Η διεθνής διάσταση του «κορεατικού» προβλήματος

Στις 12 Μαρτίου του 1993 η κυβέρνηση της Πιγιονγκ Γιανγκ γνωστοποίησε την έξοδό της από τη ΣΜΔΠΟ, χωρίς όμως να θέσει σε ισχύ αυτήν της την απόφαση. Το γεγονός αυτό ερμηνεύτηκε διεθνώς ως ένδειξη για σχέδια ανάπτυξης πυρηνικών όπλων. Διεθνείς παρατηρητές εκτιμούσαν ότι οι συνέπειες της αποχώρησης της Β. Κορέας από το καθεστώς της συνθήκης μη ΔΠΟ θα μπορούσε –κάτω από ορισμένες συνθήκες– να οδηγήσει και σε Τρίτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ωστόσο, απέκρυβαν το γεγονός ότι το ατομικό πρόγραμμα της Β. Κορέας ήταν γνωστό τουλάχιστον εδώ και πέντε χρόνια. Έτσι το επόμενο χρονικό διάστημα κυριαρχήθηκε από τον πόλεμο των νεύρων. Τόσο η Βόρεια, όσο και η Νότια Κορέα καθώς επίσης και οι ΗΠΑ υπόσχονταν τη μια φορά επίλυση της διαμάχης, ενώ την άλλη απειλούσαν και με πόλεμο. Η διαμάχη εντάθηκε εκ νέου, όταν η βορειοκορεατική αποστολή στις 19 Μαρτίου 1994 διέκοψε τις συζητήσεις με τη Νότια Κορέα και ο βορειοκορεάτης αρχηγός της αποστολής Πακ Γιονγκ Σου αποχωρώντας απείλησε ακόμη και με πόλεμο². Στη συνέχεια ο αμερικανός πρόεδρος Μπιλ Κλίντον δήλωσε πως: η Κυβέρνηση των ΗΠΑ θα εκλάμβανε μια επίθεση εναντίον της Νότιας Κορέας, ως μια επίθεση εναντίον των ίδιων των ΗΠΑ. Έτσι, οι ένοπλες δυνάμεις των δύο κορεατικών κρατών καθώς και οι εγκατεστημένες στρατιωτικές δυνάμεις των ΗΠΑ στη Νότια Κορέα τέθηκαν σε κατάσταση συναγερμού³. Ωστόσο, η ίδια η σύμμαχος των ΗΠΑ, η Νότιος Κορέα, είχε θέσει από το 1993 ένα μεγαλεπίβολο ατομικό πρόγραμμα σε ενέργεια. Κι όχι μόνο αυτό. Βορειοαμερικανικές φίρμες είχαν προμηθεύσει τα απαραίτητα συστατικά για τη νοτιοκορεατική «βόμβα», παραβιάζοντας και τη σύνθηκη της ΜΔΠΟ⁴.

2. Για ποιο λόγο η Β. Κορέα δεν επέτρεπε τις επιθεωρήσεις της ΔΟΑΕ;

Η Βόρεια Κορέα έγινε μέλος της ΣΜΔΠΟ το 1985 μετά μάλιστα από πολιτική πίεση της ΕΣΣΔ. Μέχρι το 1989 κατάφερε να αποφύγει τις απορρέουσες από τη συμφωνία υποχρεώσεις (σύναψη συμφωνίας επιθεώρησης των αντίστοιχων εγκαταστάσεών της) με τη δικαιολογία ότι στην ΔΟΑΕ είχαν παρεισδύσει λάθη διαδικασίας. Μόνον ύστερα από διεθνή πίεση συγκατατέθηκε η ηγεσία της Β. Κορέας για έλεγχο των ατομικών της εγκαταστάσεων υπό την προϋπόθεση ότι οι ΗΠΑ θα απέσυραν τα ατομικά τους όπλα από τη Ν. Κορέα και θα έθεταν ως εγγύηση τη μη χρήση τους εναντίον της Β. Κόρεας⁵.

Απεναντίας, οι κυβερνήσεις των ΗΠΑ και της Νότιας Κορέας επέμεναν για ουσιαστικότερη διεθνή πίεση προς το καθεστώς της Β. Κορέας, προκειμένου να αναγκάσουν την ηγεσία της να έρθει σε διαπραγματεύσεις. Έτσι, οι μυστικές υπηρεσίες των ΗΠΑ άρχισαν σειρά ανακοινώσεων περί του βορειοκορεατικού πυρηνικού προγράμματος, ενώ η κυβέρνηση Κλίντον γνωστοποιούσε την απόσυρση των αμερικανικών τακτικών ατομικών όπλων από τη Νότια Κορέα και την παραίτηση από την προγραμματισμένη για το 1992 στρατιωτική άσκηση «Team-Spirit» στη χερσόνησο της Κορέας. Η Ρωσία από την πλευρά της ανακοίνωνε ότι σταματά τη συνεργασία της στον τομέα της έρευνας με τη Βόρεια Κορέα.

Στα τέλη του 1991 η Βόρεια Κορέα έδειξε προθυμία να συνάψει συμφωνία ελέγχου με τη ΔΟΑΕ, η οποία επικυρώθηκε οριστικά τον Απρίλη του 1992. Ο κατάλογος όμως των βορειοκορεατικών ατομικών εγκαταστάσεων και των υλικών που τέθηκαν στη διάθεση της ΔΟΑΕ, αποδείχθηκε κατά τις επόμενες έξι επιθεωρήσεις ανεπαρκής. Εκτός αυτού επιβεβαιώθηκε και η επεξεργασία πλουτωνίου. Μετά από αυτό η ΔΟΑΕ απαίτησε δυνατότητα πρόσβασης στις δύο αδήλωτες εγκαταστάσεις, πράγμα που αρνήθηκε η Κυβέρνηση της Βόρειας Κορέας⁶. Καθώς η ΔΟΑΕ έθετε στις 25 Φεβρουαρίου 1993 μια προθεσμία 30 ημερών για την έγκριση ειδικής άδειας ελέγχου η Κυβέρνηση της Πγιονγκ Γιανγκ κήρυξε τη χώρα σε κατάσταση συναγερμού, καταγγέλοντας συγχρόνως και τη συμμετοχή της στη συνθήκη ΜΔΠΟ με την αιτιολογία ότι η πολιτική της ΔΟΑΕ αποτελεί ανάμειξη σε εσωτερικές υποθέσεις μιας χώρας και πως η άσκηση «Team-Spirit» 1993 αποτελεί προβοκάτσια και απειλητική χειρονομία εναντίον της. Με τη σειρά της

και η Νότια Κορέα έθεσε τις ένοπλες δυνάμεις της σε κατάσταση συναγερμού και οι Αμερικανοί στρατιώτες που συμμετείχαν στην άσκηση παρέμειναν, για να υποστηρίξουν τους Νοτιοκορεάτες.

3. Κίνδυνος πολέμου;

Με την αποχώρηση της Β. Κορέας από τη σύνθηκη ΜΔΠΟ στις 12 Ιουνίου 1993 η κατάσταση οξύνθηκε ακόμη περισσότερο. Τον μέχρι τώρα «πόλεμο των λέξεων» ακολούθησαν στους επόμενους μήνες στρατιωτικές κινήσεις, φέρνοντας το διεθνή έλεγχο σε απραγία. Η Β. Κορέα άρχισε να συγκεντρώνει το 70% του στρατού της στον 38ο παράλληλο. Ο φόβος μιας ανυπολόγιστης στρατιωτικής αντίδρασης της Β. Κορέας ήταν τόσο μεγάλος, ώστε το υπουργείο άμυνας των ΗΠΑ άρχισε να επεξεργάζεται σχέδια για χρονική περίοδο και οικονομικές συνέπειες ενός μη πυρηνικού πολέμου. Ως εγγυήτρια δύναμη της Νότιας Κορέας η κυβέρνηση των ΗΠΑ φοβόταν μια περιπλοκή τεσσάρων μηνών πολεμικών δραστηριοτήτων σε «επίπεδο πολέμου του κόλπου»⁷. Για να αποτρέψουν μια τέτοια εξέλιξη μελετούσαν και την οπτική «βομβαρδισμός των βορειοκορεατικών ατομικών εγκαταστάσεων»⁸.

Για τους Νοτιοκορεάτες η στρατηγικά ακατάλληλη θέση της πρωτεύουσας Σεούλ έχει γίνει από το 1952 μόνιμος εφιάλτης. Τα δέκα περίπου εκατομμύρια κάτοικοι της πόλης βρίσκονται εκτεθειμένα στην άμεση εμβέλεια των βορειοκορεατικών πυραυλικών εκτοξευτήρων και του βορειοκορεατικού πυροβολικού⁹. Κατά τη γνώμη ειδικών οι βορειοκορεατικοί πύραυλοι τύπου Σκατ (και μικρής εμβέλειας) μόνο αν εξοπλισθούν με ατομικές κεφαλές, μπορούν να επιφέρουν «ουσιαστικό» πλήγμα. Ωστόσο, ο φόβος των γειτονικών κρατών (φόβος που γέννησε η φιλοδοξία των κυβερνήτων της Βόρειας Κορέας να αποκτήσουν ατομικά όπλα), δεν είχε παρέλθει ακόμη παρά την υπόσχεση της βορειοκορεατικής κυβέρνησης προς τη ΔΟΑΕ για ανεμπόδιστη επιθεώρηση των αμφισβητούμενων εγκαταστάσεων και την υπογραφή συμφωνίας με τις ΗΠΑ.

4. Προσωρινή επίλυση της διαμάχης

Μετά από προσεκτική μελέτη όλων των πιθανών επιλογών δράσης, από το βομβαρδισμό μέχρι την επιβολή κυρώσεων μέσω του ΟΗΕ, που πολύ πιθανόν να προσέκρουε στο βέτο της Κίνας στο Συμβούλιο Ασφαλείας, ο πρόεδρος των ΗΠΑ, Μπιλ Κλίντον, αποφάσισε, όπως και η ηγεσία της Β. Κορέας, για το διάλογο.

Έτσι, στις 6 Ιανουαρίου 1994 εξέπληξαν οι Βορειοκορεάτες σύνεδροι, σ' ένα συνέδριο στη Βιέννη –μετά από πολλών μηνών διαμάχη– με τη συγκατάθεσή τους για επιθεώρηση και των 7 υποτιθέμενων ατομικών εγκαταστάσεων στη χώρα τους, κάνοντας παράλληλα και τις πρώτες προτάσεις για την πραγματογνωμοσύνη των ατομικών εγκαταστάσεων μέσω της ΔΟΑΕ. Προς την ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και η ηγεσία της Νότιας Κορέας. Ο Νοτιοκορεάτης πρόεδρος Κιμ Γιουνγκ Σαμ δήλωνε πως η Βόρεια Κορέα θα μπορούσε να υπολογίζει –σε περίπτωση επίλυσης της διαμάχης– σε οικονομική βοήθεια και πολιτική προσέγγιση από την πλευρά της Νότιας Κορέας, ενώ σε καμιά περίπτωση η χώρα του δε θα αποδεχόταν μία και μοναδική επιθεώρηση των πυρηνικών εγκαταστάσεων της Β. Κορέας. Ακόμη προειδοποίησε πως, αν τελικά αποδεικνυόταν ότι η Βόρεια Κορέα είχε παράγει πλουτώνιο για πυρηνικά όπλα, αυτό θα δημιουργούσε κακό προηγούμενο¹⁰.

5. Έχει κατασκευάσει η Β. Κορέα πυρηνικά όπλα;

Το αν η Βόρεια Κορέα είναι σε θέση να κατασκευάσει πυρηνικά όπλα, παραμένει ανεξακρίβωτο. Ακόμη και αν έχει στη διάθεσή της πλουτώνιο, αυτό δε σημαίνει ότι έχει ένα πυρηνικό όπλο έτοιμο για χρήση. Αν η Βόρεια Κορέα ήθελε να κατασκευάσει πυρηνικά όπλα, θα μπορούσε να είχε παράγει περισσότερο πλουτώνιο στον αντιδραστήρα της εκείνο, ο οποίος είναι του ίδιου τύπου με αυτόν της Μεγάλης Βρετανίας (εγκαταστημένου στο Calder Hall και Chapel Cross) που παράγει το πλουτώνιο για τα πυρηνικά της όπλα.

Στην επίκαιρη συζήτηση παραβλέπεται όμως το γεγονός ότι η Νότια έχει ένα ευρύτερο πυρηνικό πρόγραμμα από εκείνο της Βόρειας Κορέας. Αν και η Νότια Κορέα δε διαθέτει εγκαταστά-

σεις για το διαχωρισμό πλουτωνίου, έχει παράγει σημαντική ποσότητα πλουτωνίου στα πυρηνικά της εργοστάσια με δυνατότητες παραπέρα παραγωγής στους ερευνητικούς της αντιδραστήρες. Είναι ακόμη γνωστό ότι η Νότια Κορέα προσπάθησε τα τελευταία χρόνια –μάταια όμως– να αποκτήσει σε διάφορες χώρες την τεχνολογία της επανεπεξεργασίας. Έτσι, η εγκατάσταση πυρηνικών όπλων των ΗΠΑ στη Νότια Κορέα αποσκοπούσε μεταξύ των άλλων και στο να παρεμποδίσει την ηγεσία της Ν. Κορέας να θέσει σε εφαρμογή ένα δικό της πρόγραμμα ανάπτυξης πυρηνικών όπλων.

Γεγονός πάντως είναι πως μέχρι σήμερα δεν είναι απολύτως εξακριβωμένο, αν η Β. Κορέα κατέχει ατομικά όπλα. Για τη ρωσική υπηρεσία πληροφοριών φαίνεται να είναι σίγουρο: η Βόρεια Κορέα διαθέτει πρωτόγονες αλλά σε κατάσταση λειτουργίας ατομικές βόμβες¹¹. Επίσης και η αμερικανική CIA υποθέτει ότι η Β. Κορέα έχει προχωρήσει εκτός των άλλων και στην ανάπτυξη αρκετών πυραύλων¹².

Το βορειοκορεατικό πυραυλικό πρόγραμμα ξεκίνησε, όπως και στην περίπτωση του Ιράκ με βαλλιστικούς πυραύλους και όπλα πυροβολικού μικρής εμβέλειας, εν μέρει με κινέζικη και σοβιετική τεχνολογία και αναπτύχθηκε σταδιακά σε πυραύλους μεγάλης εμβέλειας. Αξιοποιώντας τους πυραύλους που είχε προμηθευθεί από την ΕΣΣΔ (Frog 3, 5, 7 και Scud-B), κατόρθωσε στη συνέχεια να κατασκευάσει εν μέρει δικούς της και τελικά να τους τροποποιήσει. Σύμφωνα με ορισμένες εκθέσεις μυστικών υπηρεσιών η Β. Κορέα πρέπει να παρήγαγε από το 1987 περίπου 50-100 Scud πυραύλους το χρόνο και από το 1988 να τους έχει εγκαταστήσει, αντικαθιστώντας τους στη συνέχεια με τους μεγαλύτερης εμβέλειας Scud-C (600 χμ.) Ακόμη αναφέρεται ότι κατόρθωσε με τον ονομαζόμενο Rodong-1 να αυξήσει κατά 300 ακόμη χιλιόμετρα την εμβέλειά του. Έτσι το πυροβολικό της είναι σε θέση να πλήξει όχι μόνο το νότιο τμήμα της χώρας αλλά και το έδαφος της Ιαπωνίας. Ένα μεγάλο αριθμό πυραύλων πούλησε η Β. Κορέα στις χώρες Ιράν, Ιράκ, Συρία και Λιβύη για την εξοικονόμηση του απαραίτητου συναλλάγματος χρηματοδότησης του πυρηνικού της προγράμματος.

Επίσης και οι δυνατότητες της Ν. Κορέας να κατασκευάσει και να εξάγει πυραύλους προέρχονται από το βασικό της σύμμαχο, τις ΗΠΑ. Εδώ αναφέρουμε τον Nike Hercules και τον Hawk που μπορούν να μεταφέρουν και πυρηνική κεφαλή¹³. Στα μέσα του 1970 η Ν. Κορέα έθεσε σε λειτουργία ένα πρόγραμμα κατασκευ-

ής πυραύλων, το οποίο διέκοψε το 1980 και το ξανάρχισε το 1990. Τα κίνητρά της πρέπει να ήταν, όχι μόνο ο εκφοβισμός και η απόκρουση μιας πιθανής επίθεσης της Β. Κορέας, αλλά και η αξίωση ανάπτυξης σε περιφερειακή δύναμη ενάντια στην Κίνα και την Ιαπωνία. Ωστόσο, δε θα ήθελε η Ν. Κορέα να θέσει σε κίνδυνο τη φήμη της ως «ειρηνική» εμπορική χώρα. Συνακόλουθα η Νότια Κορέα είναι μέλος της ΣΜΔΠΟ και δέχεται κάθε έλεγχο για τη μη εξαγωγή τεχνολογίας πυραύλων (Missile Technology Control Regime-MTCR). Σε περίπτωση ξένης επίθεσης επαφίεται στη βοήθεια των ΗΠΑ.

6. Η χερσόνησος της Κορέας. Η πιο στρατιωτικοποιημένη περιοχή του κόσμου

Ο Αμερικανός στρατηγός Έβαν Β. Ροζενκράνς είχε προειδοποιήσει πριν από χρόνια ότι: «ένα και μοναδικό λάθος και την επόμενη στιγμή όλος ο κόσμος μαγεμένος θα κοιτάζει προς τον 38ο παράλληλο»¹⁴. Εδώ η αντιπαράθεση είναι οξύτερη ακόμη και από εκείνη της κεντρικής Ευρώπης κατά την περίοδο του ψυχρού πολέμου. Εδώ και σαράντα χρόνια σ' αυτά τα σύνορα δεν κυκλοφορεί ούτε άνθρωπος, ούτε προϊόντα ή ταχυδρομείο. Σε αρκετές εκατοντάδες ανέρχονται μέχρι σήμερα οι νεκροί των συνοριακών επεισοδίων.

Στις δυο πλευρές των ενδοκορεατικών συνόρων, κοντά στην τεσσάρων χιλιομέτρων πλάτους «αποστρατιωτικοποιημένη» ζώνη, συναντάται η μεγαλύτερη πυκνότητα στρατιωτικής παρουσίας στον κόσμο. Σε μια έκταση συνολικής επιφάνειας 200.000 τ.χ. αντιπαράθενται 1.000.000 στρατιώτες της Βόρειας απέναντι στις 750.000 της Νότιας Κορέας που υποστηρίζονται και από την παρουσία των 36.000 Αμερικανών στρατιωτών¹⁵. Επικίνδυνη είναι και η μεγάλη συγκέντρωση ειδικών μονάδων και των δύο κρατών. Ιδιαίτερο πρόβλημα όμως παρουσιάζει –σε περίπτωση πολέμου– η άμυνα της Σεούλ, η οποία απέχει μόλις 45 χιλιόμετρα από την αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη και βρίσκεται μέσα στην εμβέλεια του βορειοκορεατικού πυροβολικού. Εξάλλου είναι γνωστό ότι η Σεούλ στον εμφύλιο πόλεμο της Κορέας είχε καταληφθεί κιόλας από την τρίτη μέρα των εχθροπραξιών από τις βορειοκορεατικές δυνάμεις. Για το λόγο αυτό η Ν. Κορέα ακολουθεί σήμερα στην αμυντική πολιτική της το Δόγμα της «προωθημένης άμυνας».

Έτσι, η κύρια γραμμή άμυνας «FEBA-Alpha» καταλήγει 5 χμ. νοτίως της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης.

7. Η πολιτική των ΗΠΑ και των άλλων δυνάμεων της περιοχής

Στον εμφύλιο πόλεμο της Κορέας (25-6-1950/27-7-1953)¹⁶ πολέμησαν 300.000 «κυανόκρανοι» Αμερικανοί στρατιώτες στο πλευρό της Νότιας Κορέας. Όπως έγινε γνωστό εκ των υστέρων ο τότε πρόεδρος των ΗΠΑ, Dwight D. Eisenhower, είχε δώσει το Σεπτέμβριο του 1951 τη διαταγή για την προετοιμασία και ατομικού κτυπήματος: «Exercise Hudson Harbor»¹⁷. Από την εποχή αυτή οι ΗΠΑ παραμένουν ακόμη και σήμερα στην κορεατική χερσόνησο με στρατιωτική παρουσία 36.000 πεζοναυτών¹⁸. Προκειμένου να ενισχύσει την άμυνα της Νότιας Κορέας η κυβέρνηση Κλίντον είχε προγραμματίσει για τον Απρίλιο του 1994 την εγκατάσταση 200 πυραύλων «Πάτριος»¹⁹. Λίγο πριν, στις αρχές Δεκεμβρίου του 1993, ο πρώην αμερικανός υπουργός άμυνας Λες Άσπιν είχε ανακοινώσει την «Defence Counterproliferation initiative», η οποία χαρακτηρίστηκε ως η νέα μαγική φόρμουλα των ΗΠΑ εναντίον των χωρών εκείνων που κατέχουν και παράγουν όπλα μαζικής καταστροφής. Για την παρεμπόδιση της διάδοσής των –δίπλα στην πολιτική και οικονομική πίεση– προβλέπονται επίσης και στρατιωτικές επιχειρήσεις, όπως για παράδειγμα εκείνης στον πόλεμο με το Ιράκ²⁰.

Με την πολιτική της απειλής απέναντι στην Β. Κορέα η κυβέρνηση των ΗΠΑ ακολουθούσε γενικότερους στόχους. Ως το σημαντικότερο μέσο αντιμετώπισης των υποψήφιων χωρών απόκτησης ατομικών όπλων θεωρούσε το καθεστώς της ΜΔΠΟ. Αυτή η συμφωνία έχει ψηφισθεί το 1968 και την έχουν υπογράψει μέχρι σήμερα 157 κράτη, μεταξύ αυτών και η Β. Κορέα²¹. Με τη συμφωνία αυτή νομιμοποιούσαν τα τότε πέντε μέλη της «πυρηνικής λέσχης» το πυρηνικό τους μονοπώλιο, ενώ συγχρόνως απέτρεπαν την απόκτηση ατομικών όπλων οποιουδήποτε άλλου κράτους. Η συνθήκη της ΜΔΠΟ δεν αποδείχτηκε τελικά κα τόσο αποτελεσματική. Σύμφωνα με αμερικανικά στοιχεία, από το 1989 τριάντα αναπτυσσόμενες χώρες είναι ύποπτες ανάπτυξης ατομικών όπλων, ενώ τρεις άλλες χώρες, το Ισραήλ, η Ινδία και το Πακιστάν, είναι κάτοχοι ατομικών όπλων²².

Έτσι, το πρόβλημα της διάδοσης των ατομικών όπλων αποτέλεσε μετά το τέλος του πολέμου στον κόλπο το κύριο θέμα της διεθνούς ημερήσιας διάταξης. Αρκετοί ειδήμονες σε θέματα ασφάλειας και άμυνας άρχισαν να στρέφουν την προσοχή τους προς τους νέους κινδύνους που εγκυμονεί η συνθήκη της ΜΔΠΟ, καταστρώνοντας παράλληλα και νέα στρατιωτικά σχέδια για την καταπολέμησή τους, όπου μεταξύ των άλλων συμπεριλαμβάνεται: η καταστροφή, των πυρηνικών όπλων, των εγκαταστάσεων παραγωγής, καθώς και η δυνατότητα απόκρουσης επιθέσεων με πυραύλους. Η Β. Κορέα στην προκειμένη περίπτωση προσφερόταν ως παράδειγμα, όπου, αν οι διαπραγματεύσεις δεν έφερναν το επιθυμητό αποτέλεσμα, η Δύση και κυρίως οι ΗΠΑ, άφηναν να εννοηθεί ότι θα έκαναν και χρήση στρατιωτικής βίας. Η διαμάχη γύρω από το βορειοκορεατικό ατομικό πρόγραμμα ήρθε σε μια κρίσιμη στιγμή, αφού την Άνοιξη του 1995 επρόκειτο να αποφασισθεί η παραπέρα ανανέωση ή μη της συνθήκης ΜΔΠΟ.

Τελικά, μετά από πολλές δυσκολίες και σκληρές διαπραγματεύσεις η Β. Κορέα επέτρεψε το Μάρτιο του 1994 την είσοδο μιας ομάδας ειδικών της ΔΟΑΕ, προκειμένου να επιθεωρήσουν τον ερευνητικό αντιδραστήρα της Γιονγκ Μπγιον. Μέσω αυτού του ελέγχου θα διαπιστωνόταν, αν η Β. Κορέα είχε αποσπάσει από τον ερευνητικό της αντιδραστήρα πλουτώνιο για την κατασκευή ατομικών βομβών.

Ωστόσο, στην πορεία των διαπραγματεύσεων δεν επιτράπηκε στην επιτροπή ο αποφασιστικής σημασίας έλεγχος του ραδιοχημικού εργαστηρίου, με αποτέλεσμα το Μάιο του 1994 να ακολουθήσει η επόμενη διαμάχη. Η επιτροπή ελέγχου δεν παρευρισκόταν στο άνοιγμα του αντιδραστήρα και στα μέλη της δεν επετράπη να πάρουν δείγματα καύσιμων υλικών από τα οποία θα μπορούσαν να δαιπιστώσουν τη διάρκεια ακτινοβολίας, αποδεικνύοντας έτσι και την παράβαση ή μη της συνθήκης ΜΔΠΟ. Τον Ιούνιο και Ιούλιο υπήρχαν καθημερινώς και νέες ειδήσεις. Το «παιχνίδι της πόκας» από τη Β. Κορέα έχει πάντα το ίδιο πρότυπο. Αρχικά οι επιθεωρήσεις δεν επιτρέπονταν σκόπιμα ή παρεμποδίζονταν και στη συνέχεια επιτρέπονταν μερικώς, για να μη φθάσουν τη διπλωματική διαδικασία σε αποτυχία. Έτσι η ΔΟΑΕ δεν μπορούσε να ανακαλύψει νέα στοιχεία για απαγορευμένες διαδικασίες και δεν ήταν σε θέση να αποδείξει πλήρως ότι δεν υπήρχε κάποια απόσπαση πλουτωνίου²³. Οι ΗΠΑ, η Ιαπωνία και η Νότια Κορέα συνέχισαν να επιμένουν για την επιβολή κυρώσεων –μέσω του ΟΗΕ– στη Β. Κορέα, ενώ η ίδια απειλούσε με την έ-

ξοδό της από τη συνθήκη ΜΔΠΟ και ανακοίνωνε αρειμανίως, μέσω της εφημερίδας του κυβερνώντος εργατικού κόμματος Ρόντογκ Σινμούν, πως κάθε μορφή κυρώσεων εναντίον της Βόρειας Κορέας θα ερμηνευόταν ως κήρυξη πολέμου εναντίον της²⁴.

Σε περίπτωση που ο ΟΗΕ αποφάσιζε την επιβολή οικονομικών κυρώσεων στη Βόρεια Κορέα, η Ρωσία δε θα αντιδρούσε, αν και αρχικά προωθούσε τη σύγκληση διεθνούς διάσκεψης στην οποία έπρεπε να συζητηθεί, κάτω από ποιες προϋποθέσεις θα μπορούσε να επιτευχθεί μια αποπυρηνικοποιημένη ζώνη στην κορεατική χερσόνησο. Ενώ η Κίνα, ο τελευταίος «σύμμαχος» της Βόρειας Κορέας, ήθελε από τη μια μεριά να εμποδίσει την ανάπτυξη του ατομικού προγράμματός της και είχε διαβεβαιώσει γι' αυτό τη Νότια Κορέα και τις ΗΠΑ, ότι δηλαδή θα πάρει «ενεργητικά μέτρα» εναντίον της Βόρειας Κορέας σε περίπτωση που η χώρα αυτή –αντίθετα με τις υποσχέσεις της– παρήγαγε πυρηνικά όπλα. Από την άλλη πλευρά προσπαθούσε να επωφεληθεί της διαμάχης με απώτερο στόχο τον περιορισμό της παρουσίας των ΗΠΑ στη βορειοασιατική περιοχή και την απόσυρση των πυρηνικών τους όπλων. Ακριβώς, γι' αυτό το λόγο απέρριπτε τις προτάσεις εκείνες που μιλούσαν για «οικονομικά μέτρα» κατά της Βόρειας Κορέας –μέσω του ΟΗΕ–, πόσο μάλλον θα υποστήριζε στρατιωτικές επεμβάσεις. Η κινεζική ηγεσία τόνιζε επανειλημμένως ότι τα αναγκαστικά μέτρα δεν είναι ο κατάλληλος δρόμος επίλυσης της πυρηνικής διαμάχης, επειδή τα αντιδικούμενα μέρη θα έφταναν σε μια αντιπαράθεση και θα δημιουργούσαν μια κατάσταση την οποία κανείς δε θα ήθελε. Συνεπώς μέσω της κορεατικής κρίσης δοκιμαζόταν και οι κινεζοαμερικανικές σχέσεις. Κοντά σ' αυτά το Πεκίνο επιβεβαίωνε ότι το από της 11 Ιουλίου του 1961 κινεζοκορεατικό σύμφωνο συμπαρατάσεως συνεχίζει να βρίσκεται σε ισχύ. Της ίδιας άποψης ήταν και ο Ρώσος πρόεδρος Μπόρις Γιέλτσιν, ο οποίος για την επίλυση της διαμάχης πρότεινε τη σύγκληση διεθνούς συνδιάσκεψης²⁶.

Στο ότι η επιβολή οικονομικών κυρώσεων βραχυπρόθεσμα δε θα είχε άμεσες επιδράσεις, επειδή οι οικονομικές σχέσεις της χώρας με το εξωτερικό ήταν και παραμένουν περιορισμένες, συμφωνούσαν κοντά στη Ρωσία και την Κίνα, στην οποία εξάγεται και το μεγαλύτερο μέρος των βορειοκορεατικών προϊόντων και από την οποία εισάγεται η μεγαλύτερη ποσότητα πετρελαίου –θέμα ζωτικής σημασίας σε περίπτωση πολέμου–, η Ιαπωνία και η Νότια Κορέα.

Η νοτιοκορεατική κυβέρνηση, υπό την ηγεσία του πρώτου ε-

λεύθερου εκλεγμένου προέδρου Κιμ Γιουγκ Σαμ, ακολούθησε απέναντι στην «εχθρική αδερφή» του Βορρά μια διαφοροποιημένη γραμμή σε σχέση με εκείνη της έντασης του παρελθόντος. Βεβαίως και δεν έχει η Νότια Κορέα κανένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον να ξεκινήσει ένα δεύτερο πόλεμο. Ενόψει μάλιστα της συγκέντρωσης στρατιωτικού δυναμικού και από τις δυο πλευρές θα πρέπει να υπολογίζει κανείς σε τρομακτικές καταστροφές και ανθρώπινα θύματα. Δεν είναι τυχαίο ότι ένα πολεμικό σενάριο που δημοσιεύτηκε στη «New York Times» την 6 Φεβρουαρίου 1994, ξεσήκωσε και στη Σεούλ έντονες διαμαρτυρίες²⁷.

Η Νότια Κορέα δικαιούται να τρέφει ελπίδες για μια ειρινική ενοποίηση των δύο τμημάτων της χώρας, και να επηρεάσει μάλιστα σε αρκετό βαθμό μορφή και περιεχόμενο της ενοποίησης. Μια στρατηγική του «μετασχηματισμού μέσω προσέγγισης» φαίνεται αρκετά πιθανή. Προς αυτή την κατεύθυνση ανέλαβε η Σεούλ διπλωματικές πρωτοβουλίες (παράλληλα έχει δημιουργήσει και οικονομικό φορέα που θα κληθεί στην κατάλληλη στιγμή να αναλάβει την οικονομική διαχείριση της ενοποίησης, αποφεύγοντας έτσι τα λάθη και προβλήματα της ενοποίησης των δύο Γερμανιών), για να πετύχει κοινό διάβημα των τεσσάρων μεγάλων δυνάμεων ΗΠΑ, Κίνας, Ρωσίας και Ιαπωνίας. Σκοπός αυτής της προσπάθειας ήταν/είναι να φέρει σε αναγκαστική κίνηση τη Βόρεια Κορέα, η ηγεσία της οποίας θα έπρεπε να αποφασίσει μεταξύ της οικονομικής ενσωμάτωσης ή της παντελούς απομόνωσης. Συνεργασία και οικονομική βοήθεια θα υπήρχε μόνο στην περίπτωση που Βόρεια Κορέα παραιτούνταν από τις βλέψεις απόκτησης πυρηνικών όπλων.

Στην επίλυση της διαμάχης πολλά εξαρτήθηκαν και από τη στάση που ακολούθησε η κυβέρνηση της Ιαπωνίας²⁸. Δίπλα στην Κίνα η Ιαπωνία παίζει σ' αυτήν τη διαμάχη ένα σημαντικό, αν και δύσκολο να κατανοηθεί, ρόλο. Η αντιπυρηνική συναίνεση δεκαετιών που είχε επικρατήσει στην ιαπωνική πολιτική και κοινωνία παρούσιασε τις πρώτες ρωγμές, μάλιστα σε μια εποχή που στην κυβέρνηση συμμετέχει για πρώτη φορά μετά τον πόλεμο το σοσιαλιστικό κόμμα, το κατεξοχόν αντιμιλιταριστικό κόμμα της Ιαπωνίας. Έτσι, η άρνηση της Ιαπωνίας στη συνάντηση κορυφής των 7 τον Ιούλιο του 1993 να συγκατατεθεί σε μια απεριόριστη παράταση της ΣΜΔΠΟ (επίσημα για να επιτευχθεί μεγαλύτερος αφοπλισμός), εκτιμήθηκε από διεθνείς παρατηρητές ως ένδειξη, ότι και στην Ιαπωνία οι οπαδοί της σκληρής γραμμής επιθυμούν να αφήσουν την οπτική των πυρηνικών όπλων ανοιχτή. Οι φόβοι αυ-

τοί ενισχύονται και από το γεγονός ότι η Ιαπωνία δίπλα στην υπάρχουσα τεχνογνωσία έχει συσσωρεύσει μεγάλη ποσότητα πλουτωνίου. Τα δεδομένα αυτά επιτρέπουν στην Ιαπωνία κάτω από μια πολιτική συγκυρία να προχωρήσει σ' ένα αποκλειστικά γιαπωνέζικο πυρηνικό πρόγραμμα. Πολύ πιθανόν η έξοδος της Βόρειας Κορέας από τη συμφωνία της ΜΔΠΟ να «νομιμοποιούσε» αυτήν την οπτική που με τη σειρά της θα έθετε σε κίνηση μια ολέθρια κλιμάκωση της έντασης στην περιοχή.

Για το μελλοντικό προσανατολισμό της εξωτερικής πολιτικής της Ιαπωνίας έχει αρχίσει από καιρό έντονη συζήτηση. Οι βάσεις για έναν πιο ανεξάρτητο ρόλο, ως περιφερειακής δύναμης, έχουν ήδη τεθεί. Το ερώτημα που παραμένει αναπάντητο είναι αν η Ιαπωνία ως παγκόσμια οικονομική δύναμη, θα γίνει μελλοντικά και στρατιωτική δύναμη.

8. Για ποιους λόγους η Β. Κορέα ήθελε να διατηρήσει την οπτική της ατομικής βόμβας;

Καταρχήν ο ισχυρισμός, ότι η Β. Κορέα κατείχε ή ότι σε σύντομο χρονικό διάστημα επρόκειτο να αποκτήσει αρκετές βόμβες, δεν είναι οπωσδήποτε και εξακριβωμένος. Επιπλέον είναι συζητήσιμο ποιο όφελος θα είχε η Βόρεια Κορέα από την κατοχή ατομικών όπλων, επειδή κάτι τέτοιο θα σήμαινε επιπρόσθετη απομόνωση της χώρας και χειροτέρευση της οικονομικής της κατάστασης. Έτσι το μοναδικό «νόημα» ύπαρξης θα μπορούσε να βρίσκεται στο ότι με την κατοχή των ατομικών όπλων η ηγεσία της Βόρειας Κορέας πίστευε ότι έτσι μπορούσε να εξασφαλισθεί από μια ξαφνική επίθεση προερχόμενη από τη Νότια Κορέα. Κάτι τέτοιο δεν συζητείται. Η συνεχιζόμενη όμως διεθνής απομόνωση του βορειοκορεατικού καθεστώτος ενίσχυε αυτήν την παρανοϊκή άποψη. Ακόμη δεν αποκλείεται η ηγεσία της Βόρειας Κορέας να πίστευε, ότι με την απόκτηση και κατοχή της βόμβας θα εδραίωνε προσέτι την εξουσία της. Πιθανότερη όμως φαίνεται να είναι η θέση ότι η ασάφεια και ο επαμφοτερισμός του ατομικού προγράμματος ακολουθείτο προγραμματισμένα για να αποκτήσει το καθεστώς οικονομική βοήθεια και πολιτική «αναγνώριση» από τη διεθνή κοινότητα. Η πολιτική ηγεσία της Βόρειας Κορέας προσπάθησε –μετά την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού»– να περισώσει το γόητρό της με το ατομικό πρόγραμμά της και μπλοφάροντας να

κερδίσει ό, τι περισσότερο μπορούσε. Ένα μέρος της ηγεσίας έχει πεισθεί για την αποτυχία του οικονομικού προγράμματος της «ολικής αυτάρκειας» που εφαρμόζεται εδώ και δεκαετίες. Αυτό επιβεβαιώνουν και τα πρώτα συγκρατημένα ανοίγματα που έχουν γίνει μέχρι σήμερα. Έτσι, σύμφωνα με το πρότυπο της Κίνας, έχει εγκαθιδρυθεί μια οικονομική ζώνη στο τρίγωνο των χωρών Ρωσίας, Κίνας και Κορέας με στόχο την προσέλκυση ξένων επενδυτικών κεφαλαίων. Η νοτιοκορεάτικη φίρμα Σαμσούνγκ έχει δείξει προθυμία για τη χρηματοδότηση της σιδηροδρομικής γραμμής στα βόρεια της χώρας που θα συνδέσει αυτή την οικονομική ζώνη με την Κίνα.

Εκ των υστέρων έγινε ολοφάνερο ότι οι εξουσιάζοντες στην Πγιον Γιανγκ ήθελαν να διατηρήσουν την ατομική οπτική, για να την προτείνουν σ' ένα πακέτο προς επίλυση της γενικότερης διαμάχης²⁹. Αυτός είναι και ο λόγος που στην αντιπαράθεσή τους με την ΔΟΑΕ επέμεναν να συμπεριληφθούν και οι ΗΠΑ με τις οποίες ήθελαν να συνάψουν συμφωνία ειρήνης. Μια συμφωνία που θα ανάγκαζε τις ΗΠΑ να αναγνωρίσουν το υπάρχον πολιτικό καθεστώς της Βόρειας Κορέας και θα έθετε μακροπρόθεσμα τέλος στη στρατιωτική τους παρουσία στην κορεατική χερσόνησο. Γι' αυτό η Βόρεια Κορέα απαιτούσε την απόσυρση όλων των αμερικανικών πυρηνικών όπλων από το νοτιοκορεατικό έδαφος, καθώς και δήλωση της κυβέρνησης των ΗΠΑ για μη χρήση βίας εναντίον της. Στον πρώτο όρο οι ΗΠΑ ανταποκρίθηκαν πλήρως. Έτσι, ο νοτιοκορεάτης πρόεδρος γνωστοποίησε το Δεκέμβριο του 1991 την απόσυρση και των τελευταίων αμερικανικών πυρηνικών όπλων από τη Ν. Κορέα.

Ένας δεύτερος όρος για την επίλυση της διαμάχης ήταν και το σταμάτημα της κοινής αμερικανο-κορεατικής στρατιωτικής άσκησης «Team spirit». Όπως αναφέρθηκε οι ΗΠΑ δέχθηκαν αρχικά αυτόν τον όρο και ήσαν προσωρινώς την άσκηση για το 1992. Το 1993 η άσκηση όμως επαναλήφθηκε λόγω μη υποχωρητικότητας της Β. Κορέας ενώ το 1994 αναστάλθηκε και πάλι.

Το καλοκαίρι του 1993 η Βόρεια Κορέα κατάφερε να σημειώσει μια σημαντική «τμηματική νίκη»: Αρχές Ιούνη άρχισαν στη Νέα Υόρκη οι πρώτες επίσημες διπλωματικές συνομιλίες με την κυβέρνηση των ΗΠΑ. Τούτο επεδίωκε ως γνωστό από πολύ καιρό η βορειοκορεατική ηγεσία. Αποτέλεσμα αυτών των διαπραγματεύσεων ήταν η «αναστολή» της βορειοκορεατικής εξόδου από τη συμφωνία της μη διάδοσης.

Στα πλαίσια παραπέρα διμερών συνομιλιών συζητήθηκε και το

βορειοκορεατικό αίτημα για αντιδραστήρες ελαφρού νερού δυτικής τεχνολογίας. Οι αντιδραστήρες αυτοί παράγουν λιγότερο πλουτώσιο. Η προθυμία των ΗΠΑ να συζητήσουν μια τέτοια οψιόν πρέπει να ειδωθεί και από αυτήν την τεχνική πλευρά του ζητήματος.

Μολαταύτα οι ΗΠΑ εξαρτούσαν κάθε πρόοδο των διμερών διαπραγματεύσεων από τη βορειοκορεατική προθυμία να επιτρέψει τον απεριόριστο έλεγχο της ΔΟΑΕ, όσο και στην επανάληψη των διμερών συνομιλιών με τη νοτιοκορεατική ηγεσία. Η κωλυσιεργική συμπεριφορά της Βόρειας Κόρεας σ' αυτά τα δυο σημεία δεν επέτρεψε, όχι μόνο πρόοδος να πραγματοποιηθεί στις διαπραγματεύσεις, αλλά η κατάσταση επιδεινώθηκε ακόμη περισσότερο, όταν η Β. Κορέα το Μάιο του 1994 άρχισε με την αλλαγή των στοιχείων καύσης του αντιδραστήρα 25-MW ισχύος, χωρίς να δώσει τη δυνατότητα επιθεώρησης στην ΔΟΑΕ.

9. Η αμερικανο-κορεατική συμφωνία

Σ' αυτήν την έκρυθμη κατάσταση έλαβε χώρα στις 15-18 Ιουνίου η επίσκεψη του πρώην προέδρου των ΗΠΑ Jimmy Carter στην Πιον Γιανγκ. Κοντά στη συμφωνία επανάληψης των συζητήσεων μεταξύ των δύο κορεατικών κρατών σε επίπεδο αρχηγών η επίσκεψη Carter έδωσε σημαντική ώθηση για τη συνέχιση των αμερικανοκορεατικών συνομιλιών. Οι ΗΠΑ υπόσχονταν την επανάληψη των συνομιλιών στην περίπτωση που η Β. Κορέα «πάγωνε» το ατομικό της πρόγραμμα και δε θα επεξεργαζόταν τις ράβδους καύσης που απέσυρε από τον αντιδραστήρα³⁰. Μετά από μια αναγκαστική διακοπή τεσσάρων εβδομάδων, λόγω του θανάτου του βορειοκορεάτη προέδρου Κιμ Ιλ Σουνγκ στις 8 Ιουλίου 1994, οι διαπραγματεύσεις για το ατομικό πρόγραμμα της Β. Κόρεας συνεχίστηκαν στις 5 Αυγούστου στη Γενεύη³¹. Απρόσμενα και πολύ γρήγορα επιτεύχθηκε στις 13 Αυγούστου συμφωνία μεταξύ των δύο μερών. Σε κοινή ανακοίνωση, μια μέρα μετά το τέλος των επίσημων διαπραγματεύσεων, τα δύο κράτη δήλωναν την προθυμία τους για ομαλοποίηση των πολιτικών και οικονομικών τους σχέσεων καθώς και το άνοιγμα διπλωματικών αντιπροσωπειών στις αντίστοιχες πρωτεύουσες³². Στις 21 Οκτωβρίου 1994 υπογράφηκε τελικά στη Γενεύη το πλαίσιο συμφωνίας μεταξύ των ΗΠΑ και της Β. Κορέας, το οποίο διαιρείται σε τέσσερα μέρη και συμπληρώνεται από μια αδημοσιεύτη συμφωνία³³.

Στο πρώτο μέρος του πλαισίου συμφωνίας τα δύο μέρη υποχρεώνονται να συνεργαστούν, στην περίπτωση που ακινητοποιηθεί και αντικατασταθεί ο βορειοκορεατικός αντιδραστήρας με αντιδραστήρα ελαφρού νερού δυτικού τύπου, ισχύος τουλάχιστον 2000 MW. Κατόπιν τούτου προΐστανται οι ΗΠΑ ενός διεθνούς κονσόρτιουμ (με το όνομα KEDO Korean Energy Development Organisation), το οποίο μέχρι το 2003 θα έχει εγκαταστήσει τους αντίστοιχους αντιδραστήρες στην Βόρεια Κορέα. Αυτό το κονσόρτιουμ αναλαμβάνει και τα έξοδα της εγκατάστασης που ανέρχονται στο ύψος των τεσσάρων δισεκατομμυρίων δολλαρίων.

Με τη σειρά της η Βόρεια Κορέα υποχρεώνεται σε διάστημα ενός μήνα μετά την υπογραφή της συμφωνίας να θέσει εκτός λειτουργίας τους αντιδραστήρες βαρέος νερού και να επιτρέψει η διάλυση των εγκαταστάσεων να επιβεβαιωθεί από την ΔΟΑΕ. Κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου και μέχρι την τελική εγκατάσταση των αντιδραστήρων ελαφρού νερού η Β. Κορέα θα παραλαμβάνει ετησίως 500.000 τόνους αργού πετρελαίου – επίσης δωρεάν. Οι αναλώσιμοι ράβδοι καύσεως που το καλοκαίρι του 1994 αποσύρθηκαν από τον 25 MW ισχύος αντιδραστήρα θα μεταφερθούν εκτός της χώρας και δε θα υπόκεινται στο εξής σε βορειοκορεατικό έλεγχο. Ενόψει του χρονικού πλάνου, διάλυση των αντιδραστήρων βαρέος νερού από τη μια και τοποθέτηση σε θέση λειτουργίας των αντιδραστήρων ελαφρού νερού από την άλλη, οι ΗΠΑ εξαρτούν την εκπόνηση των νέων αντιδραστήρων από την αποπεράτωση της διάλυσης των παλαιών εγκαταστάσεων.

Το δεύτερο μέρος της συμφωνίας ρυθμίζει την ομαλοποίηση των πολιτικών και οικονομικών σχέσεων μεταξύ των ΗΠΑ και της Β. Κορέας. Τούτο, στην πράξη σημαίνει σταδιακή χαλάρωση του αμερικανικού εμπάρκου κατά της Β. Κορέας και το άνοιγμα γραφείων με στόχο την έναρξη διπλωματικών σχέσεων.

Το τρίτο μέρος της συμφωνίας αφορά τη δημιουργία μιας αποπυρηνικοποιημένης ζώνης που θα περιλαμβάνει και τα δύο κράτη της Κορέας. Σε συνάρτηση με τα παραπάνω δεσμεύονται οι ΗΠΑ για εγγυήσεις ασφαλείας απέναντι στη Β. Κορέα. Με τη σειρά της η Β. Κορέα συμφωνεί να θέσει σε εφαρμογή την από το Δεκέμβριο του 1991 διμερή συμφωνία με τη Ν. Κορέα.

Τέλος, στο τελευταίο μέρος της συμφωνίας τα δυο συμβαλλόμενα μέρη διαδηλώνουν τη θέλησή τους για συνεργασία στη μη διάδοση των πυρηνικών όπλων. Αυτό υπονοεί ότι η Βόρεια Κορέα υποχρεώνεται να παραμείνει μέλος της ΣΜΠΟ και να επιτρέψει την εκτέλεση επιθεωρήσεων ρουτίνας μέσω της ΔΟΑΕ, μέχρις ό-

του μεταφερθούν και εγκατασταθούν οι αντιδραστήρες ελαφρού νερού³⁴.

Συμπέρασμα

Ανεξαρτήτως των δυσκολιών που αναφέρθηκαν καθώς και εκείνων που πιθανόν να προκύψουν στην πορεία η αμερικανο-κορεατική συμφωνία έχει και τις δικές της θετικές όψεις:

- Η διαμάχη για το βορειοκορεατικό ατομικό πρόγραμμα έχει τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα διευθετηθεί.
- Η ΔΟΑΕ αποκτά δικαιώματα εισόδου στις βορειοκορεατικές ατομικές εγκαταστάσεις.
- Ο ενδοκορεατικός διάλογος για τη δημιουργία μέτρων εμπιστοσύνης και τη δημιουργία μιας αποπυρηνικοποιημένης ζώνης που θα περιλαμβάνει και τα δύο κορεατικά κράτη, λαμβάνει μια νέα ώθηση και
- Η σκόπιμη παρεμπόδιση του ατομικού εξοπλισμού της Β. Κορέας ήταν άλλωστε αναγκαία, για να σταματήσει την ανάπτυξη ατομικών φιλοδοξιών της Ιαπωνίας, της Νότιας Κορέας και της Ταϊβάν.

Οι θετικές όψεις της συμφωνίας προϋποθέτουν όμως, ότι και τα δύο μέρη (και ειδικότερα η βορειοκορεατική πλευρά) θα τηρήσουν τα συμφωνηθέντα. Βεβαίως, δεν πρέπει να παραβλέπεται η ψυχολογική κατάσταση στην οποία βρίσκεται η ηγεσία της Βόρειας Κορέας οι προοπτικές της οποίας είναι από κάθε άποψη δυσάρεστες, γιατί οι προσπάθειες διατήρησης των παλαιών δομών μιας συγκεντρωτικής κρατικής εξουσίας, στο εσωτερικό αυταρχικής και προς τα έξω απομονωμένης, θα γίνεται δυσκολότερη, όταν η χώρα θα απειλείται όλο και περισσότερο από την οικονομική κατάρρευση. Αλλά και το άνοιγμα προς τη Δύση, και κύρια προς την ισχυρά οικονομικότερη Νότια Κορέα (σχέση κατά κεφαλήν εισόδημα 6:1), υπονομεύει δυναμικά τη δική της εξουσία.

Οι μελλοντικές εξελίξεις στην «εσωτερική διαμάχη» της κορεατικής χερσονήσου θα επηρεάζονται όλο και περισσότερο από τον περίπλοκο συσχετισμό δυνάμεων στο γενικότερο ασιατικό χώρο. Ο ανταγωνισμός μεταξύ Κίνας, Ιαπωνίας και ΗΠΑ για την πρωτοκαθεδρία στην περιοχή είναι ολοφάνερος, καθώς και η άνθιση του εξοπλισμού που από το 1990 έχει συμπεριλάβει ολόκληρη την περιοχή.

10. Η ανανέωση της συνθήκης μη διάδοσης των ατομικών όπλων και η σημασία της

Στις 11 Μαΐου ανανεώθηκε στη Νέα Υόρκη, έδρα του ΟΗΕ, για απροσδιόριστο χρόνο η συνθήκη της ΜΔΠΟ, η απόφαση πάρθηκε δια βοής μετά από σκληρές διαπραγματεύσεις. Της συμφωνίας προηγήθηκαν εντατικές συζητήσεις που διήρκεσαν αρκετούς μήνες. Επειδή η συμφωνία είχε κλειστεί μόνο για τη διάρκεια των 25 χρόνων η ανανέωση γινόταν αναγκαία, για να αποφευχθεί η λήξη της συνθήκης, αν και αρκετά (δυτικά) κράτη πρότειναν την απεριορίστη παράταση. Τα υπογράψαντα κράτη της ΣΜΔΠΟ προσήλθαν με αντιτιθέμενες θέσεις στη συνεδρίαση της 17 Απριλίου για την παράταση της συνθήκης.

Από την ομάδα των υπανάπτυκτων χωρών ασκήθηκε ιδιαίτερα κριτική προς τα μέλη της «πυρηνικής λέσχης», επειδή δεν κράτησαν την υπόσχεσή τους για τον πυρηνικό αφοπλισμό και παρείχαν σε τρίτες χώρες πρόσβαση στην ατομική τεχνολογία. Από την πλευρά μάλιστα των αραβικών χωρών η μομφή κατευθυνόταν προς τη διεύθυνση της κυβέρνησης των ΗΠΑ αναφορικά με το εικαζόμενο δυναμικό πυρηνικών όπλων του Ισραήλ. Συνεπώς εξαρτούσαν τη συγκατάθεσή τους από την είσοδο του Ισραήλ στη συνθήκη. Επικαλούμενο λόγους εθνικής ασφάλειας το Ισραήλ συνεχίζει να αρνείται την προσχώρησή του στη συνθήκη, αλλά είναι πρόθυμο να κάνει αυτό το βήμα μετά από μια ευρύτερη σύναψη ειρήνης στη Μέση Ανατολή και τη δημιουργία μιας αποπυρηνικοποιημένης ζώνης στην περιοχή.

Τελικά στις 11 Μαΐου οι 178 χώρες-μέλη που είχαν υπογράψει τη συνθήκη της ΜΔΠΟ συμφώνησαν στην απεριορίστη παράταση της και δεσμεύονται να μη συμβάλλουν στην περαιτέρω μεταβίβαση, παραγωγή ή απόκτηση πυρηνικών όπλων. Τα μέλη της «πυρηνικής λέσχης» διαβεβαίωναν τα άλλα μέλη της ΜΔΠΟ ότι θα σεβαστούν το δικαίωμά τους σχετικά με την ειρηνική χρήση της πυρηνικής ενέργειας στα πλαίσια της ΔΟΑΕ και θα τους παρέχουν οποιαδήποτε τεχνική βοήθεια. Η Β. Κορέα αποχώρησε από τη συνεδρίαση δηλώνοντας ότι δε δεσμεύεται από τις αποφάσεις. Τα πέντε επίσημα μέλη της «πυρηνικής λέσχης» αντιτάχθηκαν στην απαίτηση –ιδιαίτερα των αδέσμευτων κρατών– να καθοριστούν ένα χρονοδιάγραμμα αφοπλισμού.

Με την ψήφιση της κοινής απόφασης αποφεύχθηκε τελικά η ψηφοφορία σχετικά με την παράταση και η αντίστοιχη απόφαση

πάρθηκε δια βοής! Στην απόφαση αναφέρεται η «παράταση του απροσδιόριστου χρόνου», αφού διαφάνηκε ότι η πρόταση δυτικών κρατών να γίνει δεκτή η διατύπωση της απεριορίστης ισχύος, δε θα γινόταν αποδεκτή χωρίς ψηφοφορία.

Ενώ αρκετοί πολιτικοί ηγέτες των αναπτυσσόμενων χωρών χαιρέτησαν τη συμφωνία ως μια σημαντική προσφορά στην παγκόσμια ειρήνη, σύεδροι από τα κράτη του «τρίτου κόσμου» άσκησαν κριτική και μιλούσαν για «λευκή επιταγή προς τα μέλη της πυρηνικής λέσχης», τα οποία, τώρα ακόμη περισσότερο, ανενόχλητα και για απεριορίστο χρόνο θα μπορούν να διατηρήσουν τα πυρηνικά τους όπλα³⁵.

11. Προβλήματα και κίνδυνοι της ΣΜΔΠΟ

Αν και η συνθήκη της ΜΔΠΟ ανανεώθηκε, το καθεστώς της αυτό καθευτό είναι σε κάθε περίπτωση προβληματικό. Γιατί τίποτα δε μας εγγυάται ότι η χρήση στρατιωτικών μέσων μπορεί μόνιμα να εμποδίσει δυνάμεις στην προσπάθεια ανάπτυξης ή απόκτησης πυρηνικών όπλων. Ο πόλεμος στον κόλπο έδειξε ξεκάθαρα ότι επιθέσεις από αέρος δεν είναι σε θέση να καταστρέψουν κινητούς βαλλιστικούς πυραύλους ή ένα αρκετά καλά καλυπτόμενο πρόγραμμα πυρηνικών όπλων. Ο ισχυρισμός του αμερικανικού πενταγώνου ότι το ιρακινό πρόγραμμα πυρηνικών όπλων είχε καταστραφεί ολοσχερώς αποδείχθηκε εκ των υστέρων αναληθής. Έτσι, οι δυνατότητες στην περίπτωση της Βόρειας Κορέας δε φαίνονταν να ήταν καλύτερες. Εκτός αυτού μια στρατιωτική επίθεση εναντίον στρατιωτικών εγκαταστάσεων στη βάση υποψίας θα άνοιγε διάπλατα τις πόρτες στην αυθαιρεσία. Το πόσο ανεπαρκείς είναι οι πληροφορίες από πηγές μυστικών υπηρεσιών έδειξαν οι περιπτώσεις του Ιράκ και της Αλγερίας. Το Ουσσέρας-σύμπλεγμα της Αλγερίας έμεινε για 8 χρόνια άγνωστο, ενώ το πρόγραμμα πυρηνικών όπλων του Ιράκ είχε υποτιμηθεί εντελώς. Στρατιωτικές εγκαταστάσεις ζωτικής σημασίας μπορούν εύκολα να αποσυρθούν και να εγκατασταθούν σε κάποια άλλα κτίρια. Επί πλέον εμπερικλείουν επιθέσεις εναντίον εγκαταστάσεων κατασκευής ή αποθήκευσης μέσων μαζικής καταστροφής, ιδιαίτερα σε πυρηνικές τεχνικές εγκαταστάσεις, ανυπολόγιστους κινδύνους, αφού πάντα εγκυμονεί ο κίνδυνος της απελευθέρωσης ραδιενέργειας και των διάφορων επακόλουθών της.

Ως γνωστό οι επιθέσεις εναντίον των στρατιωτικών εγκαταστάσεων του Ιράκ δεν ήταν νομιμοποιημένες από τις αποφάσεις του ΟΗΕ. Όμως, ο τότε πρόεδρος των ΗΠΑ Bush δήλωνε πως η καταστροφή των πυραυλικών εγκαταστάσεων του Ιράκ ήταν δίπλα στην «απελευθέρωση» του Κουβέϊτ, ο δεύτερος στρατιωτικός στόχος των ΗΠΑ. Αν αυτή η περίπτωση αποτελέσει σχολή για το μέλλον, τότε θα μπορούσαν και άλλες χώρες να αποκτήσουν το ίδιο δικαίωμα, με αποτέλεσμα τη θηριοποίηση των διεθνών σχέσεων.

Η διάκριση που υπάρχει στην παραδοσιακή πολιτική της μη εξάπλωσης, εξωθήθηκε μέχρι τα άκρα, μια και τα πέντε μέλη της πυρηνικής λέσχης «κατέχουν» το δικαίωμα με τη βοήθεια της Counterproliferation να αποκλείσουν άλλα κράτη να γίνουν μέλη της. Το γεγονός αυτό δείχνει ότι η πολιτική της μη εξάπλωσης έχασε την πειστικότητά της, επιβαρύνοντας έτσι τις σχέσεις Βορρά-Νότου. Στην όξυνση αυτή συντέλεσε αντικειμενικά και η κατάρρευση της ΕΣΣΔ, κατάρρευση που με τη σειρά της οδήγησε στην προσωρινή έλλειψη της «εχθρικής εικόνας» από την Ανατολή. Έτσι, η νέα «απειλή από το Νότο» πρέπει να διατηρηθεί ως οπτική, για να δικαιολογήσει παλαιά και νέα προγράμματα εξοπλισμών του πλούσιου βορρά, οι εξαγωγές του οποίου στο φτωχό νότο θα επιδεινώνουν την ούτως ή άλλως επισφαλή κατάσταση.

Γενικά γίνεται παραδεκτό ότι η ΣΜΔΠΟ παρεμπόδισε, αν όχι δυσκόλεψε, μέχρι σήμερα να διαμορφωθούν νέα κράτη κάτοχοι πυρηνικών όπλων. Παρ' όλα αυτά έχουμε σήμερα τρεις παραπάνω de-facto χώρες κατοχής ατομικών όπλων: το Ισραήλ, την Ινδία και το Πακιστάν. Λόγω όμως των υπέρογκων εξόδων που απαιτούν τα πυρηνικά προγράμματα μερικά κράτη όπως η Αργεντινή, η Βραζιλία και η Νότια Αφρική έχουν παραιτηθεί από την αξίωση απόκτησης ατομικών όπλων,. Ενώ άλλα, όπως η Αλγερία, η Λιβύη και το Ιράν απέχουν πολύ από το καθεστώς χώρας πυρηνικών όπλων. Συγχρόνως η εμπειρία με το Ιράκ έδειξε ότι η ΣΜΔΠΟ δεν αρκεί για να εγγωγηθεί τη μη εξάπλωση, ακόμη και για κράτη που είναι μέλη της. Η Βόρεια Κορέα θα ήταν το επόμενο παράδειγμα. Εξίσου αναγνωρίζεται ότι το μέχρι τώρα καθεστώς της μη διάδοσης δεν επαρκεί, διότι οι νέες τεχνολογίες απειλούν να υπονομεύσουν τη συμφωνία. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται πρώτον, η αυξανόμενη σημασία της τεχνολογίας «διπλής-χρήσης», η οποία δυσκολεύει τη δραστηριότητα ελέγχου των εξαγωγών και δεύτερον, η γένεση νέων κρατών εξαγωγής πυρηνικής τεχνολογίας (π.χ. Καζακστάν, Ουκρανία). Έτσι, όλο και περισσότερα κράτη εί-

ναι σε θέση να προμηθευθούν τα απαραίτητα συστατικά για την ανάπτυξη ατομικών όπλων. Τρίτον, η ανασφάλεια που επικρατεί αναφορικά με την πυρηνική κληρονομιά της πρώην ΕΣΣΔ και τέταρτον, η περιορισμένη δυνατότητα ελέγχου όπως έδειξαν τα παραδείγματα του Ιράκ και της Β. Κορέας.

Συνεπώς είναι αναγκαίο να συμπληρωθούν οι διαδικασίες ελέγχου, ώστε μυστικές δραστηριότητες και καλά καμουφλαρισμένα εργαστήρια να μπορούν να ανακαλυφθούν, ακόμη και αν οι ελεγκτές δεν έχουν πρόσβαση ή δε γνωρίζουν την ακριβή τοποθεσία τους. Αυτό γίνεται κατορθωτό με δορυφορικές παρατηρήσεις και μετρήσεις της ραδιενεργού ακτινοβολίας. Αυτές οι διαδικασίες δε θα πρέπει να ισχύουν μόνο για το καθεστώς της συνθήκης ΜΔΠΟ, αλλά και για την επιθεώρηση εγκαταστάσεων απαγορευμένων όπλων στις ήδη πυρηνικές χώρες.

Συνακόλουθα και η νέα συμφωνία νοσεί, αφού δεν αλλάζει τίποτα στις ρίζες του προβλήματος της συνθήκης ΜΔΠΟ. Και η νέα συμφωνία συνεχίζει να χωρίζει τον κόσμο σε χώρες κατόχους και μη κατόχους πυρηνικών όπλων (ευνοώντας τους κατόχους μονομερώς, όπως π.χ. το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ!), φροντίζοντας παράλληλα να προσφέρει αρκετά κίνητρα στους μη κατόχους για την είσοδό τους στον «Κλαμπ των κατόχων της εξουσίας». Ο διακριτικός χαρακτήρας της ΣΜΔΠΟ αντικατοπτρίζεται επίσης και στη μέχρι τώρα πρακτική της ΔΟΑΕ. Οι στρατιωτικές πυρηνικές εγκαταστάσεις των χωρών κατόχων πυρηνικών όπλων δεν υπάγονται σε κανενός είδους έλεγχο. Αν η βορειοκορεατική κυβέρνηση δεν ήθελε να αποδεχθεί τον περιορισμό της εθνικής της κυριαρχίας, μέσω της ειδικής επιθεώρησης, τούτο έχει να κάνει και με την άنيση μεταχείριση που υφίσταται από το Συμβούλιο ασφαλείας του ΟΗΕ.

Τέλος το καλύτερο εργαλείο μιας πολιτικής μη διάδοσης είναι και παραμένει ο γενικός πυρηνικός αφοπλισμός. Ο στόχος λοιπόν θάπρεπε να είναι ένταξη του υπάρχοντος καθεστώτος της ΜΔΠΟ σ' ένα πρόγραμμα ενός κόσμου ελεύθερου από πυρηνικά όπλα³⁶. Περιφερειακές συμφωνίες για αποπυρηνικοποιημένες και ελεύθερες ζώνες από ABC-όπλα θα ήταν σκόπιμο και χρήσιμο να διαπραγματευθούν ακριβώς στις περιοχές εκείνες που εγκυμονούν κινδύνους μιας γενικότερης σύρραξης, όπως η Μέση Ανατολή, η Νοτιοανατολική Ασία (Ινδία, Πακιστάν) και η χερσόνησος της Κορέας.

Σημειώσεις

1. Η ΔΟΑΕ ιδρύθηκε την 26 Οκτωβρίου 1956 ως διεθνής οργάνωση του ΟΗΕ, για την υποστήριξη της ειρηνικής εφαρμογής και χρήσης της ατομικής ενέργειας. Με τη συμφωνία μη διάδοσης από της 12 Ιουνίου 1968 –Άρθρο ΙΙΙ– η ΔΟΑΕ μεταβλήθηκε σε όργανο επικύρωσης και ελεγκτικής αρχής, έχοντας ως σκοπό να παρεμποδίζει «να αποσπάται πυρηνική ενέργεια από την ειρηνική χρήση και να χρησιμοποιείται για πυρηνικά όπλα». Το 1978 είχαν υπογράψει 103 κράτη τη συμφωνία μη διάδοσης και συνήψαν αντίστοιχα σύμφωνα με την ΔΟΑΕ. Βλ. Ernst Lutz, *Lexikon zur Sicherheitspolitik*, München, 1980, σελ. 127.
2. *Frankfurter Rundschau*, της 21-3-1994.
3. *Der Tagesspiegel*, της 26-3-1994.
4. Η Β. Κορέα κατηγορούσε τη Ν. Κορέα ότι είχε παράγει από το 1983 πλουτώνιο στον ατομικό αντιδραστήρα της στην Βόλσονγκ. Το υλικό αυτό επαρκούσε για την κατασκευή 370 ατομικών βομβών. Βλ. *Archiv der Gegenwart*, της 31 Μαρτίου 1994, σελ. 38828.
5. *Arms Control*, no 2, August 1993.
6. *Frankfurter Rundschau*, της 26-3-1993.
7. *GW*, της 19-12-1993.
8. *Frankfurter Rundschau*, της 25.-11-1993.
9. *GW*, της 19-12-1993.
10. *Süddeutsche Zeitung*, της 7-1-1993.
11. *Der Spiegel*, της 23-3-1993.
12. *Der Tagesspiegel*, της 11-3-1994.
13. Τον ίδιο τύπο πυραύλων έχει εγκαταστήσει και η Ελλάδα στο Κατσιμύδι Αττικής στα μέσα της δεκαετίας του 1960.
14. *Aero*, no 160.
15. *Military Technology*, 1-1993.
16. Ο πόλεμος στην Κορέα σοίχισε τη ζωή σε 1,8 εκατομμύρια ανθρώπους. Μεταξύ αυτών και μερικών εκαντοντάδων Ελλήνων στρατιωτών, τους οποίους η τότε πολιτική ηγεσία είχε στείλει στη μακρινή Κορέα για «να δείξουν στους κίτρινους τι θα πεί ελευθερία...».
17. Peter Hayes, *American Lake*, Harmondsworth, 1986.
18. *Military Technology*, 1-1993. Η 8η στρατιά, της οποίας η 2η μεραρχία πεζικού στρατοπεδεύει μονίμως στα βόρεια της Σεούλ και ο 7ος αεροπορικός στόλος που διαθέτει την 8η και 51η μοίρα αεροσκαφών.
19. *Der Tagesspiegel*, της 23-3-1994.
20. Rolf Hallerbach, «Counterproliferation». *Neue Zauberformel Amerikas gegen Terrowaffen*, στο *Europäische Sicherheit*, no 3, 1994, σελ. 139.
21. *Der Tagesspiegel*, της 1-3-1994. John S. McCain III, «Proliferation in the 1990s: Implications for U.S. Policy and Force Planning», στο *Strategic Review*, Summer 1989, σελ. 11, αναφ. στο AMI, 12-1994, σελ. 38.
22. *Archiv der Gegenwart*, της 18 Ιουνίου 1994, σελ. 39040.

23. *Die Tageszeitung*, της 14-2-1994.

24. Στο ίδιο.

25. Αν και η ενδεχόμενη ανεξέλεγκτη πολιτική κατάσταση της Β. Κορέας αναμένεται, ωστόσο μόνο η Ρωσία έχει να επιδείξει μία ολοκληρωμένη πρόταση για την ειρηνική μετεξέλιξη του βορειοκορεατικού κοινωνικού συστήματος: μέσω μιας επιταχυνόμενης και διεθνώς επιτηρούμενης διαδικασίας επανένωσης. Βλ. SPW, K. Müller, M. Tidten, *Nordkorea, Radikalisierung in der Isolation*.

26. Αν και η ενδεχόμενη ανεξέλεγκτη πολιτική κατάσταση της Β. Κορέας αναμένεται, ωστόσο μόνο η Ρωσία έχει να επιδείξει μια ολοκληρωμένη πρόταση για την ειρηνική μετεξέλιξη του βορειοκορεατικού κοινωνικού συστήματος: μέσω μιας επιταχυνόμενης και διεθνώς επιτηρούμενης διαδικασίας επανένωσης. Βλ. SPW, K. Müller, M. Tidten, *Nordkorea, Radikalisierung in der Isolation*.

27. Βλ. Johannes Berger, «Nordkoreas Nuklearpoker, Teil I-V», στο *ppp-Hintergrund-Dienst*, Bonn, April 1994.

28. Αν και η περίπτωση του μπλοκαρίσματος των εμβασμάτων των Βορειοκορεατών που ζούνε στην Ιαπωνία συζητήθηκε ως μέσο πίεσης (για τη Β. Κορέα αυτό θα σήμαινε το χάσιμο πολύτιμου συναλλάγματος γύρω στα 1,8 δις δολάρια το χρόνο), η κυβέρνηση της Ιαπωνίας φοβούμενη αναταραχές ή εξτρεμιστικές ενέργειες από τον βορειοκορεατικό πληθυσμό δεν τόλμησε να κάνει χρήση αυτού του μέσου.

29. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, της 24-5-1994.

30. *Archiv der Gegenwart*, σελ. 39039.

31. Αρχηγός της βορειοκορεατικής αποστολής ήταν ο υφυπουργός εξωτερικών Κάνγκ Σοκ Γιου και των ΗΠΑ ο υφυπουργός εξωτερικών Ρόμπερτ Λ. Καλούτσι.

32. Βλ. *Archiv der Gegenwart*, της 13 Αυγούστου 1994, σελ. 39211.

33. Στο ίδιο, της 21 Οκτωβρίου 1994, σελ. 39412.

34. Στο ίδιο, σελ. 39411-12.

35. Για περισσότερες πληροφορίες, βλέπε *Archiv der Gegenwart*, της 11 Μαΐου 1995, σελ. 39996-39998.

36. Αντίστοιχες προτάσεις έχουν επεξεργασθεί και δημοσιευθεί στο W. Liebert, «Wie weiter mit dem "Nichtverbreitungsvertrag"», στο *Wissenschaft und Frieden*, 1-1994, σελ. 57-64.

